

**ІСТОРІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
(XX століття)**

**ІЛЮСТРОВАНА ХРЕСТОМАТІЯ
Частина II**

За заг. ред. проф. Ю. С. Сабадаш

Київ
Видавництво Ліра-К
2022

УДК 94=161.2:008(076)

*Рекомендована до друку Вченою радою
Маріупольського державного університету
(протокол № 6 від 2 грудня 2021 р.)*

Рецензенти:

*Герчанівська Поліна Евальдівна – професор, доктор культурології,
професор кафедри культурології та міжкультурної комунікації
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв;*

*Петрова Ірина Владиславівна – професор, доктор культурології,
завідувачка кафедри івент-менеджменту та індустрії дозвілля
Київського національного університету культури і мистецтв.*

Історія української культури (Українська культура ХХ ст.) :
ілюстрована хрестоматія. У 3-х частинах. / За заг. ред.
проф. Ю. С. Сабадаш. Ч. II. – Київ: Видавництво Ліра-К, 2022. – 292 с.

ISBN 978-617-520-244-9

Ілюстрована хрестоматія підготовлена відповідно до вимог
Міністерства освіти і науки України.

До хрестоматії залучені уривки документальних, нарративних
джерел, наукових публікацій та літературних творів вітчизняних авторів,
багатий ілюстративний матеріал, що відображає генезу та особливості
розвитку української культури ХХ ст.

Хрестоматія розрахована на студентів усіх спеціальностей закладів
вищої освіти України та усіх, хто цікавиться історією
української культури.

УДК 94=161.2:008(076)

ISBN 978-617-520-244-9

© Маріупольський державний університет, 2022

© Видавництво Ліра-К, 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ ПОЧАТКУ ХХ СТ	6
РОЗДІЛ 2. КУЛЬТУРНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ 20–40-х рр. («НОВАТОРСЬКІ ДВАДЦЯТІ»; «РОЗСТРІЛЯНЕ ВІДРОДЖЕННЯ»).....	60
РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА 50–90-х РР. («СОЦІАЛІСТИЧНИЙ РЕАЛІЗМ»; НА ШЛЯХУ ДО НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ).....	159
РОЗДІЛ 4. КУЛЬТУРА УКРАЇНИ ХХ СТ. У ПОШТОВИХ МІНІАТЮРАХ.....	255
РЕКОМЕНДОВАНА НАВЧАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА	282
СЛОВНИК ТЕРМІНІВ	286

ПЕРЕДМОВА

Українська суспільна думка розглядає національну культуру як нагальну потребу і дієвий аспект самоусвідомлення і самоствердження себе як народу, який має глибоке історичне коріння, і як такого, що здійснив великий внесок у загальний розвиток культурного процесу Європи. Без високого рівня національної культури держава і народ не мають майбутнього.

Національна культура – це осмислення місця нації у загальному процесі розвитку людства, а для українського народу – історичне відкриття, яке утверджує його як самодостатню структуру у співдружності народів світу і визначає належне місце, роль і значення в історичному контексті.

Історія української культури дає уявлення про етапи культурного розвитку, забезпечує розуміння системного зв'язку духовних цінностей українського народу, а також важливих складових культури – культурогенезу, традиційної культури, мистецтва, формує світогляд. Курс передбачає висвітлення проблем розвитку культури українського народу у взаємозв'язку з іншими культурами світу.

Останнім часом увага до питань історії української культури значно посилилась, про що свідчить розширення тематики наукових досліджень, поява словників, монографій, навчальної, методичної та науково-популярної літератури.

У Маріупольському державному університеті (МДУ) питання, пов'язані з вивченням історії та особливостей розвитку української культури, посідають чільне місце в системі гуманітарних дисциплін, що вивчаються студентами всіх спеціальностей ОС «Бакалавр» денної та заочної форм навчання. Опанування історії української культури – невід'ємна ознака інтелекту майбутнього фахівця, випускника університету. Від цього значною мірою залежить його творчий потенціал як особистості.

У 2020-2021 рр. викладачі кафедри культурології та інформаційної діяльності МДУ підготували до видання курс лекцій, практикум і першу частину ілюстрованої хрестоматії з історії української культури, що побачили світ у київському видавництві Ліра-К і які отримали схвальні відгуки у студентів, викладачів вишів і громадськості, не байдужої до історії національної культури.

Запропоноване читачеві видання – це друга частина ілюстрованої хрестоматії, у якій репрезентовані джерела та багатий ілюстративний матеріал з історії української культури ХХ ст. Хрестоматія покликана збагатити та поглибити художній досвід студентської молоді та забезпечити її орієнтацію в культурному просторі України бурхливого минулого століття. Першочергове завдання, яке поставили перед собою укладачі – заакцентувати увагу студентів

на пізнанні найкращих зразків культурної спадщини України; на формуванні потреби звертатися до духовних і матеріальних надбань українського народу як невичерпного джерела нових ідей, нестандартних рішень, що в кінцевому підсумку збагатить особистість та сформує духовність патріота.

Хрестоматія дає можливість долучитися до духовної скарбниці, створеної українським народом упродовж ХХ ст. Від рівня засвоєння цих надбань суттєво залежать розвиток почуттєво-образного сприйняття суспільних явищ та художніх цінностей, світоглядні позиції фахівця, загалом його загальна культура, здатність використовувати ці здобутки у вирішенні актуальних проблем сучасності.

Виховні завдання навчального видання полягають у наступному:

- усвідомлення майбутніми фахівцями важливості всебічного духовного розвитку особистості; усвідомлення особистої причетності та відповідальності за майбутнє країни, її народу;

- формування наукового світогляду, високого рівня культури особистості;

- виховання моральної й естетичної культури, сприяння ствердженню у свідомості молоді принципів загальнолюдської моралі, розвитку зрілих естетичних смаків.

Хрестоматія тематично співвідноситься з матеріалами вище названих курсу лекцій та практикуму з історії української культури. Це є важливим підґрунтям для студентів у процесі підготовки до практичних занять та організації самостійної і наукової роботи.

Видання допоможе підготувати фахівців, добре обізнаних із історією українського культурного розвитку та спроможних застосовувати базові знання у професійній діяльності.

Зважаючи на специфіку аудиторії, укладачі хрестоматії заакцентували увагу читачів на культурологічній термінології з історії української культури та сучасній навчальній літературі.

РОЗДІЛ 1.

КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

На початку ХХ ст. українська культура досягла свого розквіту. Це був період, позначений зростанням національної самосвідомості. На цій хвилі розгортається творчість цілої плеяди українських науковців, літераторів, митців, які збагатили вітчизняну і світову духовну скарбницю.

Незважаючи на урядові заборони в Російській і Австро-Угорській імперіях розширювалася сфера вживання української мови в освіті, науці і літературі. У Львівському та Чернівецькому університетах існували українознавчі кафедри.

Під час революції 1905-1907 рр. в Україні поширюється діяльність членів «Просвіт», які видавали літературу українською мовою, читали лекції, відкривали бібліотеки. Діяльність «Просвіт» часто була пов'язана з національно-визвольною боротьбою.

Значну роль у пропаганді української літератури, досліджень з історії, археології, етнографії відіграли журнали «Киевская старина», «Українська хата», «Літературно-науковий вісник».

На Заході України національно свідомі наукові сили об'єдналися в Наукове товариство ім. Т. Шевченка (1892 р., діє донині).

На Сході України (у Києві, Харкові, Одесі) також існували наукові товариства, що сприяли поширенню технічних знань, вивченню та охороні пам'яток культурної спадщини України.

Освіта і наука. М. Грушевський, Д. Багалій, Ф. Вовк, В. Вернадський, А. Кримський, М. Туган-Барановський. Діяльність Львівського, Київського, Харківського, Катеринославського і Новоросійського (Одеса) університетів.

Література і мистецтво. У цей час працюють класики української літератури – І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, письменники молодшої генерації – В. Винниченко, О. Олесь, В. Стефаник; корифеї українського театру М. Кропивницький, М. Старицький, М. Садовський, М. Заньковецька; композитори М. Лисенко, К. Стеценко, М. Леонтович, С. Людкевич, О. Кошиць; художники С. Васильківський, О. Мурашко, В. Кричевський, Г. Нарбут, М. Бойчук.

Українська культура початку ХХ ст. розвивалася у руслі загальносвітових тенденцій, тяжіючи до авангарду. У Києві видається часопис «Українська хата»: М. Вороний, М. Філянський, Г. Чупринка та інші утверджували потребу в творенні нових суспільних і національних форм буття.

У Львові Б. Лепкий, В. Пачовський, О. Луцький та інші, що входили до львівського об'єднання «Молода Муза» (1906), шукали нові шляхи в літературі.

Вони намагалися збагатити поетичну мову, шукали нові засоби виразності, орієнтувалися на західноєвропейську літературу.

Під час Національно-демократичної революції 1917-1921 рр. почалася активна державна підтримка української культури і національної духовності. У листопаді 1918 р. була створена Українська Автокефальна Православна Церква.

Відбувалася українізація початкової, середньої і вищої школи. У закладах вищої освіти запроваджувалася змішана мова викладання – українська, російська, новогрецька, єврейська; у вишах були створені українознавчі кафедри.

Відкриті нові вищі навчальні заклади: Київський український народний університет, Київський юридичний інститут, Київський географічний інститут, Кам'янець-Подільський український народний університет, Херсонський педагогічний інститут.

У листопаді 1918 р. розпочала свою діяльність Всеукраїнська Академія Наук, яку очолив академік В. Вернадський.

Національно-демократичні уряди України усвідомлювали необхідність охорони пам'яток культурної спадщини. Продовжували існувати старі та відкривалися нові археологічні, історичні, мистецькі музеї, працювали Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва, Одеське товариство історії і старожитностей.

Образотворче мистецтво. 5 грудня 1917 р. було засновано Українську Академію мистецтв, що давала вищу художню освіту. Першим ректором Академії став Ф. Кричевський, професорами були українські художники М. Бойчук, В. Кричевський, Г. Нарбут, О. Мурашко та інші. Серед художників-модерністів своєю оригінальністю позначилася творчість К. Малевича.

Театральна діяльність. За ініціативи Леся Курбаса у Києві було створено Молодий театр, довкола якого об'єдналися обдаровані актори молодшого покоління.

Кіно. Новий вид мистецтва швидко поширився і набув популярності в Україні. Перші кроки кінематографа в Україні пов'язані з іменами механіка І. Тимченка та фізика М. Любимова, які ще в 1893 р. створили апарат для відтворення на екрані неперервного руху людей і предметів. У 1896 р. фотограф А. Федецький знімав і демонстрував документальне кіно. З 1907 р. в Україні розпочалося регулярне виробництво кінофільмів (Київ, Одеса, Харків, Катеринослав), у яких знімалися відомі актори.

Архітектура. Українська архітектура початку ХХ ст. представлена кількома течіями, що розвивалися у руслі модерну. Чимало архітекторів, проєктуючи споруди різноманітного призначення (будівлі медичних і освітніх закладів, житлові будинки тощо), зверталися до традицій народної дерев'яної архітектури, намагаючись поєднати їх із сучасними будівельними тенденціями.

Характерними для таких споруд були чотирихилі дахи або дахи із заломами, трапецієподібні або криволінійні прорізи, ризаліти, декоративні прикраси фасадів у вигляді вставок із кераміки чи майоліки, використання настінного живопису в інтер'єрах.

Одним із кращих зразків українського модерну є споруда Полтавського земства (1903-1908, архітектор В. Кричевський), інтер'єри якої прикрашені настінним живописом С. Васильківського та М. Самокиша на теми з української історії. Риси української національної архітектури В. Кричевський намагається осучаснити, проєктуючи музей Т. Шевченка в Каневі (у співавторстві з П. Костиком, 1934-1937). Типовим для українського модерну перших десятиліть ХХ ст. було звернення до традицій українського Бароко XVII-XVIII ст. На цьому поєднанні Бароко та модернізму було досягнуто певної органістичності синтезу форм і посиленого звучання художнього образу. Майстерно осучаснювали риси Бароко українські архітектори Д. Дяченко (корпуси аграрного університету у м. Києві, лікарня у Лубнах); С. Тимошенко (житлові будинки у Харкові); І. Якубович (приміщення шкіл у Чернігові).

На початку ХХ ст. архітектори знову звертаються до класицистичних традицій ХІХ ст., поєднуючи можливості сучасних будівельних технологій з ордерними формами та іншими особливостями класицизму. У стилі неокласицизму зведено споруду Педагогічного музею у Києві (1909-1911, архітектор П. Альошин), оздоблену рельєфним фризом; житловий будинок у Музейному провулку в Києві (1909, архітектор В. Риков); будинок товариства «Саламандра» у Харкові (1914-1915, архітектор М. Верьовкін та ін.). Загалом український модерн початку ХХ ст. осучаснював кращі традиції національної архітектури.

ОСВІТА І НАУКА

Степан Сірополко (1872-1959) – український громадський діяч, педагог і бібліолог. З 1917 року працює в уряді Центральної Ради як керівник народного шкільництва у Києві, дорадник у справах освіти при Генеральному Секретаріаті, товариш міністра народної освіти; один із творців нового українського шкільництва.

Зі спогадів С. Сірополка про шкільну політику українських урядів 1917–1921 рр.:

«З подихом революції 1917 р. український народ негайно взявся за працю на освітньому полі. І це зрозуміло, бо на Україні за царських часів до самої революції 1917 р. не було жодної української школи. Й ось із перших же днів революції пішла конкуренція між селами, містечками й навіть хуторами. Кожне село намагалося мати в себе українську школу, складало приговори, збирало кошти, відводило помешкання, давало ґрунт, розшукувало вчителя, Вчительство, знаючи, якої школи потребує населення, стало домагатися організації курсів з українознавства. Генеральний Секретаріат народної освіти, що постав унаслідок 1-го універсалу Української Центральної Ради, взявся задовольняти потреби українського народу в освітній справі. А ці потреби були величезні. Поруч із заснуванням шкіл – від початкової аж до Українського університету, Педагогічної академії, Академії мистецтв. Генеральний Секретаріат народної освіти (пізніше, з днем проголошення 1У-м універсалом самостійності України, перетворився в Міністерство народної освіти УНР)

приступає до підготовки підручників, плану організації єдиної школи, учителів для української школи, діячів й інструкторів дошкільного виховання та позашкільної освіти і т. д. Дбаючи про розвиток української національної культури, Генеральний Секретаріат на основі проголошеної III-м універсалом Української Центральної Ради національно-персональної автономії забезпечив вільний розвиток культури всім національним меншостям України.

Під час влади гетьмана П. Скоропадського розвиток українського шкільництва на Україні не припинився й завершився відкриттям у Києві Української Академії наук, запроєктованої ще Українською Центральною Радою, однак багато проєктів, намічених владою Української Центральної Ради, гетьманська влада відклала, а управлінню освітніми справами на місцях надала знову бюрократичного характеру.

Період Директорії Української Народної Республіки визначився продовженням праці, раніше розпочатої ще за Української Центральної Ради, та відновленням колишніх місцевих органів управління народною освітою, скасованих у період гетьманування П. Скоропадського.

Щоб показати, який саме стан освітньої справи на Україні був перед навалом більшовиків на Україну в січні 1919 р., подаю тут статистичні дані про нижчі та середні школи на кінець 1918 р.: із комітетів українських народних шкіл – 47 208; вищих початкових шкіл – 1210; хлоп'ячих гімназій – 474; реальних шкіл – 70; дівочих гімназій – 362; комерційних шкіл – 91; дівочих інститутів – 4; торговельних шкіл – 18; духовних семінарій – 9; дівочих єпархіальних шкіл – 15; духовних шкіл – 30.

Щодо високих шкіл, то українською владою за два роки відкрито українські університети в Києві та Кам'янці на Поділлі, Український Історично-Філологічний факультет у Полтаві, Українську Академію мистецтв у Києві та Педагогічну Академію в Києві.

Панування більшовиків на Україні від лютого до половини серпня 1919 р. визначилося намічанням різних проєктів в освітній справі, але перевести їх у життя більшовикам не довелося, бо на зміну червоним окупантам України прийшли білі – денікінці, які намагалися повернути українське громадянство до вихідних точок того положення, яке, здавалося, вже безповоротно перейшло в сферу минулого. Денікінська влада формально не знищувала української школи, а лише відмовила їй в асигнуванні державних коштів та віднесла українські школи до категорії приватних шкіл. Таким чином, денікінська влада наклала на український народ подвійне оподаткування на освітню справу, – з одного боку, збирала податки на державні потреби, себто й на освіту, а з другого боку, переклала з себе на український народ фінансування української школи. Таке ставлення до української школи денікінська влада мотивувала чисто по-єзуїтському: якщо український народ дійсно бажає мати рідну школу,

то він, мовляв, підтримає її своїми засобами. В цей тяжкий час для всієї української культури українське громадянство мусило організовано допомогти школі пережити тяжке лихоліття. На заклик Українського Товариства шкільної освіти в Києві відгукнулися насамперед кооперативи, ухваливши певний відсоток од всіх своїх прибутків уділяти на користь Товариства для удержання українських шкіл, а вслід за ними учительські спілки, різні установи та окремі особи, відраховуючи деякий відсоток від свого місячного заробітку на підтримку рідної школи. Так урятовано від загибелі один із найбільших здобутків українського народу за часів революції [...]»

// Історія України (соціально-політичні аспекти): Хрестоматія / Автор-упорядник С. О. Костилева. – К.: НТУУ «КПІ», 2009. – С. 303–305.

Витяг із Наказу Міністра народної освіти Української Держави про утворення національної нижчої початкової школи (1918 р., липня 22):

«[...] В час, коли наша держава творить культурно-національні цінності (одкриває Українські державні університети, академії, гімназії і т. п.) і напружує всі духовні й матеріальні сили, щоб дати українському народові рідну національну школу, коли не можна допустити ні одного кутка без української школи, нижча початкова школа для українського народу мусить обов'язково як слід приготувитись до навчання на українській мові і забезпечити себе підручниками і вчителями в першу чергу. На місцях треба доложити всіх творчих сил, аби цього досягти. Тому Міністерство освіти пропонує всім губерніальним і повітовим земським і міським управам в контакті з губерніальними і повітовими комісарами освіти негайно приступити до з'ясування стану шкіл з цього боку, щоб з наступного 1918-919 шкільного року навчання в школах для українського люду велось українською мовою у всіх групах нижчої початкової школи на всім просторі України. Разом з цим Міністерство освіти прохає зазначені установи стежити за виконанням цього розпорядження, а комісарів освіти допомагати їм і спішно повідомити, що зроблено і робиться в справі підготовки до утворення рідної національної школи і щодо намірів Міністерства освіти взагалі»

// Історія української культури. Збірник матеріалів і документів. Київ, 2000. – С. 275.

Витяг із Закону Української Держави про обов'язкове навчання української мови і літератури, а також історії та географії України в середніх школах (1918 р., серпня 1):

«1. По всіх середніх хлоп'ячих і дівочих загальноосвітніх, професійних, комерційних і інших школах, учительських семінаріях та інститутах, а також духовних семінаріях обов'язково викладається українська мова і література,

задля чого визначається не менше 3 годин тижнево в перших 5-ти класах, а в 2-х останніх класах — не менше 2 годин, та географія і історія України, для яких предметів мають бути визначені не менше як по 2 години тижнево в 2-х останніх класах кожної школи.

Примітка. Години на викладання тих предметів повинні бути установлені в кожній школі без побільшення загальної кількості лекцій, існуючої до цього часу, згідно з розпорядженням міністерства для кожного типу школи.

2. По всіх хлоп'ячих та дівочих середніх, професійних, комерційних і інших школах, учительських семінаріях та інститутах, а також духовних семінаріях закладається штатна посада учителя української мови та літератури, а також обов'язково закладаються зверхштатні посади учителя географії та історії України.

3. Штатним учителям української мови та літератури, які мають не менше 12 годин тижнево, та зверхштатним учителям географії та історії України, які мають не менше 6 годин того або іншого предмету, належать всі права, якими користуються учителі штатні, чи зверхштатні, того чи іншого типу школи щодо платні, пенсії та правного становища. Примітка. Коли б вчителі української історії та географії мали також не менше 12 лекцій, тоді вони стають штатними учителями того предмета.

4. Кредити на утримання посад названих учителів беруться з тих же коштів, на які утримується та чи інша школа. [...]

7. Всі учителі української мови та літератури, української історії та географії запрошуються і затверджуються згідно з законом для кожного типу школи. [...]

9. Викладання української мови, історії та географії України починається з початком 1918-1919 шкільного року».

// Історія української культури: Збірник матеріалів і документів. Київ, 2000. – С. 272–273.

Витяг із Закону Української Держави про заснування Української академії наук (1918 р., листопада 14):

«1. Ухвалити докладені до цього статут та штати Української Академії наук в м. Києві та її установи і закон цей перевести в життя з 1 листопада 1918 р.

2. З поміж перелічених у статуті наукових установ Академії, окрім постійних комісій, витворюється в біжучому році: Фізичний інститут, Геодезичний інститут, лабораторія для спроб над матеріалами при Інституті прикладної механіки, Ботанічний сад, Акліматизаційний сад, Демографічний інститут для виучування економічної кон'юнктури та народного господарства України.

3. Академії наук дається доручення розробити й подати на затвердження законодавчим порядком штати та обрахунок слов'янської кляси при історично-філологічному відділі Академії згідно з приміткою третьою до § 6-го статуту Академії.

4. Всі інші установи, які перелічено в статуті Академії, закладаються в виробленій нею послідовності. При тому їх діяльність зазначається статутом, що його вона сама затверджує, а штати подаються од Академії на затвердження встановленим порядком.

5. Первісний склад Академії становлять 12 академіків, що на подання од міністра народної освіти та мистецтва призначає пан Гетьман, по 4 на кожен відділ, з посеред таких осіб, яких місце їх побуту дає спомогу негайно приступити до діяльності в Києві. Ці 12 академіків творять спільне зібрання та відділи Академії наук. [...]

7. Складене таким способом спільне зібрання відділів Академії наук негайно приступає до обрання з поміж себе Голови-президента Академії, її Неодмінного секретаря та всіх інших виборних осіб, показаних статутом, у порядку, який зазначено статутом. Перше спільне зібрання Академії та перше зібрання відділів скликають найстарші літами академіки, і вони ж на тих зібраннях головують і подають на затвердження вибраних на них службових осіб Академії, згідно з порядком, показаним у статуті. Ці перші зібрання скликаються тільки для обрання службових осіб. Коли пан Гетьман затвердить Голову-президента Академії, її Неодмінного секретаря та інших виборних службових осіб, котрі показано у статуті, тоді спільне зібрання та зібрання відділів вважаються зорганізованими та й можуть, скликаючись тим порядком, що показано в статуті, приступити до обрання дальших академіків та до вирішення других справ, які підлягають їхньому віданню.

8. Уповноваження обраного таким способом першого Голови-президента Академії та її Неодмінного секретаря мають силу аж доти, доки число академіків у спільному зібранні не досягне 24 академіків; тоді призначаються нові вибори Голови-президента та Неодмінного секретаря, згідно з статутом Академії, на трьохріччя. Так само, перші голови відділів задержують свої уповноваження тільки доти, доки число академіків на відділах не досягне: на відділі історично-філологічних наук – сімох академіків; на відділі фізично-математичних наук – десятиох академіків і на відділі соціальних наук – сімох академіків.

9. Надати право Академії наук визначати обрахунковим податком ті суми, що потрібні кожного року на господарські та організаційні трати, та вносити їх на затвердження встановленим у статуті порядком, аж доки Академія наук остаточно зорганізується і буде спромога вести господарські трати й обрахунок».

// Історія української культури: Збірник матеріалів і документів. Київ, 2000. – С. 279–280.

Будинок Української Академії Наук. м. Київ, 1918 р.

**Витяг з Пояснювальної записки міністра народної освіти і мистецтв
Української Держави Миколи Василенка до законопроекту про заснування
Української академії наук (1918 р., жовтень):**

«Головні особливості в організації Української Академії Наук зв'язуються з тим, що вона твориться в ХХ сторіччю під впливом рівночасної сили двох потоків, які викликають її до життя і з яких один – то національна самосвідомість українського громадянства, а другий – то неминучі заходи, щоб видобути з наслідків усесвітньої кризи [...].

В першій відділі – на відміну від Академії усього світу – мають науковий розвиток ті парости знання, що для них основа – дослідження українського народу... В цій відділі Української Академії, що його викликано потребами української національної самосвідомості, закладається орган наукової праці, який іще ніколи і ніде не існував [...].»

//<http://www.nas.gov.ua/UA/Messages/news/Pages/View.aspx?MessageID=4383>

Важливе значення для розвитку науки України мала діяльність Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ) у Львові (з 1873 р.)

Особливий науковий та організаційний поступ НТШ здійснено під головуванням українського історика, громадського та політичного діяча М. Грушевського (1897-1913 рр.):

- випуск численних серійних і монографічних видань;
- придбання декількох великих будинків;
- початок створення музею, бібліотеки та архівів.

Новоросійський університет. м. Одеса, 1918 р.

Будинок Наукового товариства ім. Т. Шевченка. м. Львів,
1917 р

М. Грушевський (1866-1934)

Інтелектуально-організаційне осереддя НТШ створювала «золота трійця» в особі М. Грушевського (голова Товариства, історик), І. Франка (голова Філологічної секції) та В. Гнатюка (науковий секретар, наукові зацікавлення – фольклор і етнографія).

Володимир Гнатюк

Іван Франко

**Витяг із Закону Української Держави про утворення фонду
Національної бібліотеки Української Держави (1918 р., серпня 2):**

«1. Для заснування Національної бібліотеки Української Держави в м. Києві утворюється фонд Національної бібліотеки з метою негайного придбання й систематизації книжок, бібліотек, рукописів, мап та інших творів.

2. Крім загальних завдань – допомагати розповсюдженню знання і підтриманню наукової праці, при бібліотеці має бути найповнішим чином розроблений відділ «Україна», бібліотека повинна бути книгозбірнею, в якій мають бути зібрані всі пам'ятки духовного життя українського народу і України (рукописні й друкарські). В ній повинні бути зібрані книги, часописи, газети, гравюри, листівки, ноти, літографії і інші твори друкарень, літографій і металографій, видані на Україні та за кордоном. [...]

4. Як аванс до 1 січня 1919 р. асигнувати до фонду Національної бібліотеки в розпорядження міністра народної освіти та мистецтва 500 тис. карб, з коштів Державної скарбниці. [...]

6. В цілях побільшення фонду Національної бібліотеки доручити міністрові народної освіти та мистецтва звернутися до всієї людності Української Держави з закликом про підтримання цієї справи і відкрити загальну підписку для побільшення фонду.»

// Історія української культури: Збірник матеріалів і документів. Київ, 2000. – С. 273–274.

Витяг із Закону Української Держави про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918 р., серпня 17):

«1. Заснувати з 1 липня 1918 р. в місті Кам'янець-Подільському державний український університет в складі чотирьох факультетів, причому в 1918 р. відкрити в цьому університеті факультети історико-філологічний, фізико-математичний з двома відділами – математичним та природничо-історичним.

2. Відкрити цей університет, поки будуть видані нові устави й штати українських університетів, на підставі сили загального статуту і штату російських університетів 23 серпня 1884 р. з тими доповненнями і змінами, що потім до них були видані, а також на підставі слідуєчих правил: а) викладовою мовою в Кам'янець-Подільському державному українському університеті є мова українська, але по проханню факультетів, з дозволу міністра народної освіти, в окремих випадках можливо читання лекцій і російською мовою; б) перший ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету, перші декани факультетів, а також увесь склад професорів першого курсу призначаються міністром народної освіти, в такий же спосіб закладаються й два других факультети Кам'янець-Подільського університету. [...]

// Історія української культури: Збірник матеріалів і документів. Київ, 2000. – С. 274.

Кам'янець-Подільський державний український університет (сучасний вигляд)

Витяг із закону Української Держави про перетворення Київського народного українського університету в Київський державний український університет (1918 р., серпня 17):

«[...] З 1 липня 1918 р. Київський український народний університет, який відкрито 5 жовтня 1917 р. в складі трьох факультетів, перетворити в Київський державний український університет в складі чотирьох факультетів: історико-філологічного, фізико-математичного, правничого й медичного.

2. Викладовою мовою в Київському державному українському університеті є мова українська.

Примітка. По проханню факультетів, з дозволу міністра народної освіти, в окремих випадках можливо читання лекцій і російською мовою.

3. Всі студенти Київського українського народного університету залічуються в студенти Київського державного українського університету, з зарахуванням прослуханих предметів та складених іспитів. Вільні слухачі Київського українського народного університету залічуються також вільними слухачами Київського державного українського університету. [...]

// Історія української культури: Збірник матеріалів і документів. Київ, 2000. – С. 276.

Із Постанови уряду Української Держави про заснування Державної драматичної школи (1918 р., серпня 30):

«1. Заснувати в м. Києві Державну драматичну школу для підготовки працівників народних театрів.

2. Надати міністрові народної освіти та мистецтва право створити статут цієї школи.

3. Відпускати на утримання Державної драматичної школи з коштів Державної скарбниці щорічно 28 800 карбованців.

4. Асигнувати в розпорядження міністра народної освіти та мистецтва з коштів Державної скарбниці 10 тис. (10 000) крб. на утримання школи в 1918 р., починаючи з 1 липня».

// Історія української культури: Збірник матеріалів і документів. Київ, 2000. – С. 277.

Закон Української Держави про відкриття чотирьох кафедр українознавства в Харківському та Новоросійському державних університетах (1918 р., вересня 28):

«1. Відкрити з 1 липня 1918 р. в Харківському та Новоросійському державних університетах три нових кафедри: історії України, історії української мови і історії українського письменства – на історико-філологічному факультеті, та одну кафедру історії західно-руського права на

правничому факультеті. Навчання цих наук обов'язкове для слухачів університетського курсу.

2. Задля викладання вищезгаданих наук закласти на історико-філологічному факультеті дві ординатури та одну екстра-ординатуру, а на правничому факультеті – одну ординатуру.

3. На утримання чотирьох кафедр українознавства в Харківському та Новоросійському університетах відкрити спеціальний кредит в розмірі, потрібному на утримання професорів, згідно з нормальними окладами на інших кафедрах».

// Історія української культури: Збірник матеріалів і документів. Київ, 2000. – С. 278.

Закон Української Народної Республіки про мови на її території (1919 р., лютого 15):

«Українська Національна Рада постановила:

§ 1. Державною мовою на Західній області Української Народної Республіки є мова українська.

§ 2. Цю мову вживають у внутрішнім і зовнішнім урядованню всі державні власті і уряди, публічні інституції і державні підприємства.

§ 3. Законно признаним національним меншостям полишається свободу уживання як усно так і в письмах їх матірної мови в урядових зносинах з державними властями і урядами, публічними інституціями і державними підприємствами.

§ 4. Закон цей обов'язує з днем його оповіщення.

// Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Збірник документів і матеріалів. Київ, 1994. – С. 92.

Декрет РНК УСРР про перехід всіх приватних вищих шкільних закладів на державне утримання (1919 р., квітня 24):

«1. Всі вищі шкільні заклади на Україні, що на підставі декрету «Про передання всіх шкільних закладів у відання відділу освіти» [...] перейшли у відання Народного комісаріату освіти, переходять на утримання держави.

2. Термін переходу для мм. Харкова, Києва, Катеринослава, Полтави, Ніжина встановлюється з 26 січня 1919 року.

3. Для мм. Одеси, Миколаєва, Херсона, Кам'янця-Подільського термін переходу встановлюють місцеві органи Радянської влади. [...]»

// Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917–1959 рр.: Збірник документів: У 2 т. Т. 1: 1917 – червень 1941 р. Київ, 1959. – С. 46–47.

Наука і техніка

Історична наука була тісно пов'язана з розвитком літератури і мистецтва. Вона мала задовольнити насамперед духовні потреби народу, національна самосвідомість якого зростала під впливом українського руху. 1904 р. у Петербурзі вийшов російською мовою «Нарис історії українського народу» Михайла Грушевського, а відтак ця книжка там же перевидавалася ще тричі: у 1906, 1911 і 1913 рр. Її україномовний варіант під назвою «Ілюстрована історія України» виходив у Петербурзі двічі: у 1911 і 1917 рр. Сам автор визначив цю працю як своєрідний конспект його фундаментального багатотомника «Історія України-Руси», поява якого стала подією не тільки науковою, а й політичною.

Написана ще в 90-х рр. популярна «Історія українського народу» Олександри Єфименко побачила світ у Петербурзі російською мовою під час першої демократичної революції. Олександра Єфименко – перша в Росії і в Україні жінка, якій 1910 р. Харківський університет за підтримки Петербурзького присудив ступінь почесного доктора історичної науки.

У вивченні минулого Слобідської України провідне місце посідав Дмитро Багалій – автор фундаментальних праць з історії Харкова, Харківського університету, української культури на Слобожанщині.

Орест Левицький у «Нарисах народного життя у Малоросії XVII ст.», «Волинських оповіданнях» поєднав документальний матеріал із напівбелетристичною формою викладу і яскраво показав повсякденне життя народних мас, їхні звичаї та обряди в далекому минулому. Іван Лучицький досліджував як вітчизняну, так і зарубіжну аграрну історію. Його праця «Стан землеробських класів у Франції напередодні революції і аграрна реформа 1789-1793 рр.» (1912 р.), написана на матеріалах закордонних архівів, здобула світову славу. Митрофан Довнар-Запольський опублікував ряд монографічних досліджень з історії народного господарства Великого князівства Литовського і руських земель періоду середньовіччя. Він започаткував і наукову монографічну розробку декабристознавства («Таємне товариство декабристів», «Ідеали декабристів»).

Серед праць, які не лише відіграли величезну наукову роль, а й мали значний вплив на утвердження національної самосвідомості, слід назвати чотиритомний «Словарь української мови» (1907-1909 рр.), упорядкований Борисом Грінченком, тритомну «Коротку граматику української мови» (1906 р.) – для шкільних учителів Петра Залозного, тритомний науковий курс «Української-граматики» (1905-1908 рр.) Агатангела Кримського. Таке ж значення мали багатотомні фольклористичні та етнографічні видання, упорядковані і науково прокоментовані Володимиром Гнатюком, що стосувалися українців Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття.

Окремо слід відзначити і першу написану й видану українською мовою 1908 р. в Петербурзі «Історію України-Русі» Миколи Аркаса.

В Австро-Угорській імперії світове визнання здобули українські вчені-професори університетів у Відні, Празі, Інсбруці: Іван Пулюй у галузі фізики та електротехніки, Іван Горбачевський – працями з хімії, М. Борисикевич – як видатний медик-окуліст. У Львівському університеті С. Рудницький започаткував новий науковий напрям – географічне українознавство. Він уперше об'єктивним географічним фактором обґрунтував правомірність прагнень українців до утворення власної самостійної держави.

На українських землях, підвладних Росії, чимало зробили для світової науки вчені-медики. Данило Заболотний першим відкрив шляхи поширення чуми і запропонував ефективні засоби боротьби з цією страшною хворобою. Він та його сподвижники Микола Гамалія, Володимир Високович не раз виїздили в експедиції до Індії, Китаю, Аравії, Месопотамії для вивчення питань боротьби з епідемічними захворюваннями.

Під час революції 1905-1907 рр. розгорнуло свою діяльність Українське наукове товариство у Києві. Воно об'єднало вчених – суспільствознавців і природознавців багатьох міст України, а також Петербурга й Москви. Очолили товариство авторитетні українські історики Михайло Грушевський, Орест Левицький, Володимир Щербина. Воно, як і львівське, друкувало наукові праці українською мовою, зазнаючи постійних цензурних переслідувань».

Сарбей В. Г. Національне відродження України / Сарбей В. Г. К. : Альтернативи, 1999. 336 с. С. 311–324.